

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ Й ПРАВА

УДК 348.06:348.011.4+348.114:348.31

Мельник В. М.,

melnyk1996ethnology@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5640-0351,

Researcher ID: I-5778-2018,

к.політ.н., головний редактор журналу «Аннали юридичної історії»,

асистент кафедри політології,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ,

викладач кафедри філософії та суспільних наук,

Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова, м. Вінниця

П'ЯТИЙ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКИЙ ВСЕЛЕНСЬКИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР (553 РІК): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД НА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЮ СУБ'ЄКТНОСТІ ПАТРІАРХАТІВ СХІДНОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

***Анотація.** У статті розглядається історико-правовий аспект проведення П'ятого Вселенського Церковного Собору в Константинополі (553 р.). Звертається увага на культурні та політико-правові умови проведення цього заходу. Підкреслюється, що Анафема та Рішення Собору слід вважати юридичними періоджерелами, розуміння сутності яких украй важливе для осмислення візантійської системи церковного та канонічного права. Крім того, важливим міжнародно-правовим наслідком Константинопольського Собору стало практичне закріплення теоретичної системи пентархії, вперше легалізованої на рівні цілого Християнського Світу спеціальною новелою імператора Юстиніана від 531 року. У рамках П'ятого Вселенського Собору окремі патріархати змогли провести взаємні переговори як із рівні одне перед одним та перед імператором політико-правові інституції. Таким чином, теорія пентархії як система розподілу територіальної юрисдикції всередині Християнської Церкви між п'ятьма патріархатами призвела до інституціоналізації Римського, Константинопольського, Александрійського, Антіохійського, Єрусалимського патріархатів. Усі вони керувались канонами Четвертого Вселенського Церковного Собору в Халкедоні (451 рік) та базувались на засадах тринітаризму. Де-юре, Юстиніан Великий перетворив «канонічні» патріархати у звинтики бюрократичної системи Східної Римської імперії. Знаково, що проведення П'ятого Вселенського Церковного Собору в Константинополі припало саме на 553 рік, коли східноримські (візантійські) війська взяли під контроль Італію й частину Іспанії. У той момент юридична теорія пентархії сполучилась із політичною доктриною реконквісти, відповідно до якої Східна Римська імперія прагнула відновити територіальні межі часів першого християнського імператора Константина. Західна Європа стала об'єктом особливої ідеологічної уваги Константинополя. Зрештою, встановити ефективний політичний нагляд над внутрішнім життям колишніх західних римських провінцій було би зовсім неможливо без прямої підтримки Папства. Анафема сирійському несторіанству та єгипетському монофізитству покликана була продемонструвати папству тотальну безкомпромісність імператорського врядування в насадженні єдиного ортодоксального християнства. Правовим фундаментом для цієї дипломатичної гри Юстиніана Великого виступили: новела 531 р., Едикт 536 р., Послання про форму 553 р., Соборні Рішення 553 р. Всі означені документи вступали в дію після особистого підпису східноримського (візантійського) імператора.*

Ключові слова: канонічне право, Східна Римська імперія (Візантія), міжнародна правосуб'єктність, патріархат, таксис, Вселенський Церковний Собор, пентархія, халкедонське християнство.

Melnyk V. M.,

melnyk1996ethnology@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5640-0351,

Researcher ID: I-5778-2018,

PhD in Political Science, Assistant Professor, Editor-in-Chief of “The Annals of Legal History”,

Assistant Professor at the Department of Political Science,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv,

Lecturer at the Department of Philosophy and Social Science,

Pirogov Memorial National Medical University, Vinnytsya

FIFTH ECUMENICAL COUNCIL OF CONSTANTINOPLE (553): THE LEGAL HISTORY VIEW ON THE INSTITUTIONALIZATION OF LEGAL SUBJECTIVITY OF THE EASTERN ROMAN EMPIRE CHRISTIAN PATRIARCHATES

Abstract. *The article considers the historical and legal aspects of the Fifth Ecumenical Church Council in Constantinople (553 AD). Attention is paid to the cultural and specific legal conditions of this event. It is emphasized that the Anathemas and the Decisions of the Council should be considered as legal sources, understanding the essence of which is extremely important for understanding the Byzantine system of Ecclesiastical and Canon Law. In addition, an important international legal consequence of the Council of Constantinople was the practical consolidation of the theoretical system of the Pentarchy, first legalized at the level of the whole Christian world by a special Novel of Emperor Justinian from 531 AD. Within the framework of the Fifth Ecumenical Council, individual patriarchates were able to hold mutual negotiations both on the level of political and legal institutions before each other and before the emperor. Thus, the theory of pentarchy, as a system of division of territorial jurisdiction within the Christian Church between the five patriarchates, led to the institutionalization of the Roman, Constantinople, Alexandrian, Antioch, and Jerusalem patriarchates. All of these patriarchates were guided by the Canons of the Fourth Ecumenical Church Council in Chalcedon (451 AD) and were based on the principles of Trinitarianism. De jure, Justinian the Great turned the “canonical” patriarchates into the cogs of the bureaucratic system of the Eastern Roman Empire. Significantly, the Fifth Ecumenical Council in Constantinople took place in 553 AD, when Eastern Roman (Byzantine) troops took control of Italy and part of Spain. At that time, the legal theory of Pentarchy merged with the political doctrine of the Reconquista, according to which the Eastern Roman Empire sought to restore the territorial boundaries of the time of the first Christian Emperor Constantine. Western Europe became the object of the special ideological attention of Constantinople. After all, it would be impossible to establish effective political oversight of the internal life of the former western Roman provinces without the direct support of the Papacy. The anathema to Syrian Nestorianism and Egyptian Monophysitism was intended to demonstrate to the Papacy the total uncompromisingness of imperial rule in the planting of a single orthodox Christianity. The legal basis for this diplomatic game of Justinian the Great was: the novella of 531 AD, the Edict of 536 AD, the Epistle of Form of 553 AD, the Conciliar Decisions of 553 AD. All these documents came into force after the personal signature of the Eastern Roman (Byzantine) emperor.*

Key words: Canonical Law, Eastern Roman Empire (Byzantium), International Legal Personality, Patriarchy, Taxis, Ecumenical Council, Pentarchy, Chalcedonian Christianity.

JEL Classification: K 39

DOI: 10.36477/2616-7611-2021-10-01

Постановка проблеми. Канонічно-правовими рішеннями Халкедонського Собору 451 року засновувались «патріархати» [1, с. 30] – адміністративно-територіальні сукупності митрополій [1, с. 24]. Формувалась нова система юрисдикції Християнської Церкви – ієрархічно-територіальна. Таким чином, парафіяльний священник підкорявся місцевому єпископу, єпископ підпорядковувався регіональному архієпископу, архієпископ входив у відання провінційного митро-

полита, а останній ставав підлеглим патріарха, повновладного на теренах кількох імперських провінцій [2, с. 281; 3, с. 63, 71, 91, 135, 147]. У Римській імперії, за згодою імператорів Маркіана (450–457)¹ і Валентиніана III (425–455), створювалися «на віки вічні» п’ять Патріархатів Християнської Церкви [1, с. 31]:

1) Римський патріархат;

¹ Тут і нижче в дужках подаються роки правління імператорів та патріархів.

- 2) Константинопольський патріархат;
- 3) Александрійський патріархат;
- 4) Антіохійський патріархат;
- 5) Єрусалимський патріархат.

Саме в такій послідовності їхні предстоятелі-патріархи вносились у церковні диптихи², що повністю відповідало ролі та значенню відповідних міських центрів [4, с. 175] у соціально-культурному та релігійно-інтелектуальному житті Римської імперії. Важливо, що Християнська Церква визнавалась «халкедонітами» (послідовниками тринітарних рішень Халкедонського собору) «*екклезією екклезій*» – «співтовариством громад» [5]. Сама Церква, як стверджували халкедоніти, повинна складатися з п'яти великих патріархатів, які об'єднували у своєму лоні митрополитів і всіх інших єпископів [1, с. 34–35].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці історико-правової оцінки нормативно-правових актів Собору 553 р. присвячено синтетичні праці М. Граціанського та Р. Павуріса. Останній, зокрема, захистив дисертацію в Університеті Глазго (2001 р.), в якій проаналізував арбітражні повноваження імператора Юстиніана в процесі розгляду спірних питань на П'ятому Вселенському Церковному Соборі. З позицій історії церковного та канонічного права означену тему вивчали: О. Дворкін, Т. Плужанський, В. Менце, П. Ерде, Л. Джероза, Д. Пашков, І. Зайцева, Т. Ковиляєв тощо.

Постановка завдання. Основною метою статті є визначення політико-правової генези правосуб'єктності ключових патріархатів Християнської Церкви, що мали адміністративну монополію на репрезентацію вірних ортодоксального віросповідання протягом тривалого періоду (з 553 по 1054 рр.). Константинопольський Собор 553 р., проведений за ініціативи імператора Юстиніана Великого (527–565), став офіційною точкою відліку для юридичного існування Римського папства, Константинопольської, Александрійської, Антіохійської та Єрусалимської патріархій. Вважаємо створення і функціонування цих патріархатів важливим юридичним прецедентом для вироблення специфічної римсько-візантійської доктрини міжнародної правосуб'єктності, котра визнавала Східну Римську імперію (Візантію) «*єкуменічною*» (наднаціональною та наддержавною) політико-правовою системою.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Халкедонські Рішення 451 р. встановили «*таксис*» [4, с. 29–31] – чітку ієрархію суспільно-політичних і релігійно-політичних інститутів Римської імперії, спільну як для східних, так і для західних провінцій. Аж до 480 р. під час Божественної Літургії ортодоксальні священники мали згадувати імена двох імператорів (західноримського та східноримського), віддаючи їм хвалу як Намісникам Ісуса Христа на землі. У свою чергу після оголошення імператорських імен і титулів священники мусили озвучувати по порядку настоятелів («*патріархів*» або ж «*пап*») п'яти патріархатів. Після політичного занепаду Західної частини Римської імперії і піднесення над усією Європою Східної частини в 476–480 рр. в жодній ортодоксальній єпархії Сходу або Заходу порядок не змінився. Спочатку згадувався імператор (*тепер лише східноримський – єдиний римський імператор у світі*), а потім – настоятелі-патріархи. Однак ім'я імператора з 480 р. було одне – благословлялось виключно ім'я імператора Східної Римської імперії. Першим таким єдиним імператором у літургіях усіх патріарших церков Західної Європи і Візантії став Зенон Ісавр (474–475, 476–491) [7, с. 63–108].

В епоху законотворчості й реконквісти Юстиніана Великого (527–565), халкедонська ідеологія перетворилась у стрімко оновлювану та досить серйозно продуману *політичну теорію пентархії*.

Пентархія (*п'ятипатріархія*) стала основою церковного права Східної Римської імперії і базувалася на визнанні Юстиніаном цивільного значення халкедонських рішень в окремій законодавчій новелі від 531 р. Імператор проголосив: патріарша гідність може належати тільки п'ятьом митрополіям – Римській, Константинопольській, Александрійській, Антіохійській та Єрусалимській [1, с. 35]. При цьому порядок згадування патріархів у диптиху мав відповідати послідовності наведеного переліку. Жоден патріархат не міг тепер пересунутися вище або опуститися нижче в таксисі диптиха, але також ніякий інший патріархат, зокрема, найбільший азійський Ктесифонський патріархат, автокефальна Екклезія кіпріотів або нехалкедонська Вірменська церква, не могли вважатися юридично рівноправною частиною визначеної Юстиніаном Великим пентархії [8; 9].

Формування теорії і практики пентархії, що почалося з Рішень 451 р., завершилося тільки 102 роки потому. Найбільшою релігійною подією в житті Східної Римської імперії VI століття,

² Диптихи – таблички зі списками імен та інституцій, що священник зобов'язувався згадувати під час Божественної Літургії.

безумовно, виявився П'ятий Константинопольський Вселенський Собор, проведений у 553 році [6; 10; 11]³. Взявши під безпосередню політичну владу більшу частину канонічної території Римського патріархату [12, с. 98–100; 13, с. 26]⁴, Юстиніан Великий вирішив увінчати перемоги східноримської (візантійської) зброї намаганням домогтися всезагальної релігійної згоди – черговим Вселенським Собором.

До 553 р. в імперії більш-менш толерантним залишалось ставлення до численних монофізитів [14, с. 194]⁵. По-перше, імператору було не до вирішення цієї проблеми, оскільки всі думки Юстиніана займали кодифікація законодавства, реконкіста та збройні конфлікти в західних провінціях, а також протистояння моторошним епідеміям бубонної чуми 540-х рр. Його дружина Феодора, котра певний час жила в антитринітарно налаштованому Єгипті, сама вважалась монофізиткою [5, с. 115–134] і прихильно ставилася до монофізитських мас Александрії – міста своєї юності.

Для прикладу, близький до прийняття монофізитства клірик, за пропозицією імператриці Феодори, став константинопольським патріархом Анфімом I (роки патріаршества: 535–536). Римський патріарх (тобто папа) Агапіт I виступив проти цього рішення, спеціально приїхав до Константинополя на імператорську аудієнцію, після чого Юстиніан детронізував Анфіма з патріаршої кафедри [14, с. 199–200]. Хоча Феодора й опиралася імператорському рішенню, Юстиніан тримався непохитно: в ті роки продовжувалась кривава війна проти остготів у Італії. Тому підтримка Папи Римського для Константинополя вартувала вкрай дорого. Роль Римської патріаршої дієцезії для візантійської реконкісти західних провінцій була винятковою [4, с. 257–259]. Позбавити себе підтримки основної маси латиномовного населення, що сповідувала ортодоксальне християнство і визнавала Халкедонські Рішення істиною в останній інстанції, Юстиніан не хотів [15]. Протягом 527–565 рр. не проголошувалось, не публікувалось жодного ораторського виступу, писемного запису або нормативно-правового документа, в яких імператор дозволив би собі публічно принижувати значення і гідність Римського Папства (= «Римського Патріархату») [16].

³ 553 рік виявився надзвичайно знаковим для імператора Юстиніана Великого. Саме в 553 році східноримські війська розгромили вестготів у Іспанії та повністю звільнили від остготів терени Італії. Окремі джерела звертають увагу на плани Юстиніана відновити римський контроль також і над Галлією (сучасна територія Франції).

⁴ Йдеться про Північно-Західну Африку та Західну Європу, що перебували під юрисдикцією Римських Пап.

⁵ Мабуть, не останню роль для збереження такої толерантності відіграли монофізитські погляди імператора Анастасія I (491–518).

Навпаки, вперше за багато десятиліть попередніх імператорських сумнівів Юстиніан оголосив церковний диптих пентархії, освячений Халкедонським Собором 451 р., обов'язковим до виконання світським законом⁶. Церковні чиновники, службовці всіх п'яти халкедонських патріархатів, їхніх митрополій і єпископств прирівнювалися до статусу державних службовців (це було помітно на дипломатичному рівні) [17, с. 81].

Імператорським Едиктом від 6 серпня 536 р. Юстиніан підтвердив позбавлення Анфіма духовного сану, оголосивши патріарха злочинцем. Анфім детронізувався з патріаршої кафедри, але його прихистила імператриця Феодора. Цілих дванадцять років, аж до смерті імператриці, Анфім жив у таємному підземеллі на території її константинопольського палацу [5, с. 218]. Після смерті (28 червня 548 р.) канонізованої згодом Феодори⁷ імператор публічно «пробачив» гріхи Анфіма та запросив поваленого патріарха дожити останні роки в імператорській резиденції.

Разом із тим висвячений у константинопольські патріархи особисто Римським Папою Агапітом Міна (536–552) [5, с. 157] помер в 552 р. Патріарший престол успадкував амасійський архімандрит Євтихій (інтронізувався патріархом двічі: в 552–565 і 577–582 рр.) – головний радник «пізнього» Юстиніана. Саме Євтихій очолив підготований попередником Міною П'ятий Константинопольський Вселенський Собор 553 року [18, с. 462–463]⁸.

Отже, П'ятий Вселенський Собор розпочався під головуванням патріарха Євтихія 5 травня 553 р. [18, с. 462]. Основні засідання проходили в Соборі Святої Софії, але сам порядок денний для багатьох затьмарювався відсутністю Папи Римського Вігілія (537–555). Собор об'єднав 153-х ортодоксальних єпископів, з яких було 83 єпископи Константинопольського патріархату, 16 єпископів Римського патріархату (з Іллірика, Мавританії і проконсульської Африки), 10 єпископів Александрійського патріархату, 39 єпископів Антіохійського патріархату, 5 єпископів Єрусалимського патріархату [6; 10; 11; 19; 20].

Пленарні дебати відкрилися дияконом Стефаном, який зачитав присутнім «Послання про

⁶ Римський патріархат у цьому диптиху знаходився на першому місці.

⁷ Смерть Феодори виявилась для Юстиніана психологічним ударом, після якого він уже не зміг повністю оговтатись [4, с. 260]. Тому епоху його правління правильно ділити на два періоди: до та після 548 р. Цей вплив можна прослідкувати навіть у суттєвому зменшенні інтенсивності законодавчої діяльності Юстиніана після 548 р.

⁸ Цікаво, що Юстиніан Великий, на відміну від імператорів Константина (306–337), Феодосія I Великого (379–395), Феодосія II Законодавця (408–450), Маркіана (450–457), не відвідав цю знаменну подію жодного разу. Всі рішення Собору імператор підписував, користуючись послугами придворних кур'єрів та офіційних легатів.

Форму» Юстиніана Великого, написане імператором з метою визначити головне завдання Собору – ліквідацію та осуд ересей [21, с. 24]. Дотримуючись букви імператорського твору, Собор «на віки вічні» засудив монофізитство та несторіанство. Прикметно, що Собор пішов на певні поступки александрійському кліру, проголосивши відвертого монофізита Кирила Александрійського (роки єпископства: 412–444) «Святим Отцем ортодоксії». Замість Отця Кирила засновником монофізитства Собор «призначив» ігумена Євтихія (перша половина V ст.). Водночас Собор установив знак рівності між неодноразово засудженим ересіархом Несторієм та сильно трансформованим персами вченням Ктесифонського патріархату [8]. Всі можливі рецепції-реформації «несторіанства» Константинопольський Собор визнав «богохульними ересями». Собор засудив як несторіанських теоретиків також трьох видатних сирійських богословів V ст. – Феодора Мопсуестійського, Іва Едеського, Феодорита Кирського [19].

Для прикладу, засуджений П'ятим Вселенським Собором Феодор Мопсуестійський жив протягом 350–428 рр. і вважався одним із засновників несторіанської тези про «дві природи в одній особі та одній волі Ісуса Христа», розвинутої набагато пізніше ктесифонським перським патріархом Мар Бабаєм Великим (609–628). По суті, Мар Бабаєв користувався у своїй доктрині не так вченням Несторія, скільки думками Феодора Мопсуестійського⁹. Сам Феодор, як і належить теоретикам несторіанства, був спочатку пресвітером на «канонічній» сирійській території Антіохійської митрополії. У 392–428 рр. він перебував у сані мопсуестійського єпископа і навчав своїх прихожан таким чином: «Ми не повинні думати, що Діва Марія народила Бога. Вона народила не Бога-Слово, а насіння Давидове – людину»; «Цю людину Бог-Слово полюбив пребагато і, оселившись у ній, Бог-Слово дарував їй безсмертя, зробивши її неушкодженою, безсмертною, беззмінною. Бог-Слово звів Ісуса на небо». Про такі тези учасники П'ятого Вселенського Собору висловили таке канонічне судження: «Анафема Феодору Мопсуестійському... він зганьбив Євангеліє, він осквернив будівлю нашого спасіння». Сьогодні єпископ Феодор залишається еретиком як у православному, так і в католицькому богослов'ї, проте вважається «святим» несто-

ріанською Ассирійською церквою Сходу (де-юре прямою спадкоємицею Ктесифонського патріархату) [8; 9; 22].

Окремо, але «посмертно» піддався анафемі також єпископ Аполлінарій Лаодикійський (310–390), що в IV ст. вважався одним із найпотужніших противників аріанства, але одночасно проповідував «Одну Природу Бога втіленого». Саме теоретичні напрацювання Аполлінарія Лаодикійського використовував Кирило Александрійський для аргументації монофізитського вчення і для підтримки ересіарха Євтихія.

Собор, за згоди александрійців, учинив цікаву юридичну хитрість. Сам Кирило Александрійський як образ персоніфікації культури та політичних інтересів єгипетських еліт був офіційно виправданий перед усіма попередніми звинуваченнями, проголошений «стовпом Христової Церкви, її Батьком». Однак головний учитель Кирила Александрійського (Аполлінарій Лаодикійський), так само, як і головний послідовник (Євтихій Паннонський), засуджувались та проклинались Собором [19; 20; 23]. Таким чином, Кирила, котрий виступив сполучною ланкою між теорією (Аполлінарій) і практикою (Євтихій) монофізитської ересі, котрий все життя проповідував наявність у Христа тільки однієї природи (Божественної, але не Людської), почали шанувати на одному рівні з усіма ортодоксальними мислителями. Однак, незважаючи на соборне визнання Кирила Александрійського «стовпом церкви», його основоположні тези, що містили ідеї Аполлінарія, не могли бути опубліковані або ж піддані дискусіям, оскільки формально «належали не йому, а Аполлінарію – ересіарху монофізитства». Кирило ставав просто знаковою постаттю александрійської дієцезії, але його вчення, дуже образне і символічне, згідно з постановами П'ятого Собору, вилучалося з переліку канонічно дозволених патристичних праць [24; 25; 26; 27].

Як і у випадку з *колізією єпископа Аполлінарія Лаодикійського* Вселенський Собор посмертно засудив як ересіархів ряд мислителів, що вже встигли стати історичними [9; 28; 29; 30; 31]:

а) славетного давньоафінського філософа Платона (428–347 рр. до н.е.);

б) фундатора вчення про загальне спасіння (апокатастасіс) Орігена Адаманта (185–254 рр. н. е.);

в) творця аріанської версії християнства й александрійського пресвітера гарамантського походження Арія (256–336 рр.);

г) послідовника ідей апокатастасісу Євагрія Понтійського (346–399 рр.);

⁹ Що цікаво, несторіанство іменувалось несторіанством не стільки внаслідок сприйняття доволі специфічного вчення його засновника, скільки через сакралізацію культу страждань Несторія від несправедливості Римської імперії.

д) монофізитського святого Дідіма Сліпого (312–398 рр.);

е) прихильника «абсолютної неподібності Отця і Сина, їхньої докорінної відмінності», засновника ультрарадикальної течії арианства під назвою «аномейство» («неподібність») – Євномія Кізікського (335–394 рр.).

Окремо Собор «зобов'язав зображати Сина Божого в людській подобі, а не у вигляді агнця».

Звертаємо увагу: піддаючи осуду, через анафематствування Платона, цілий пізноантичний інтелектуальний напрям [32, s. 17–22]¹⁰, П'ятий Вселенський Собор 553 р. прокляв трактати і думки, що протягом наступних століть залишалися найважливішою основою для навчання грамотних священників [33].

До того ж на прикладі анафемати Платону ми бачимо ще більшу юридичну колізію, ніж це було у випадку з Кирилом Александрійським. Навіть в ортодоксальних мислителів, особливо в західних провінціях імперії, виникали «неканонічні» думки: якщо Вселенський Собор засудив монофізитів Аполлінарія Лаодикійського, вчителя Кирила Александрійського і Євтихія Паннонського, учня Кирила Александрійського, тоді чому ортодоксальні єпископи не засудили «середину» цієї монофізитської ересі – самого єпископа Кирила? Адже, засудивши Платона, святі отці добре знали, що Платон був учнем і реципієнтом ідей Сократа (470–399 рр. до н. е.), а також учителем і наставником творця понятійно-категоріального апарату більшості наук, видатного філософа Аристотеля (384–322 рр. до н. е.). Платон, хоч і був виключно самобутнім мислителем, усе ж отримував свої початкові пізнання саме від Сократа і першим склав наукову картину фізичного гнозису для Аристотеля, який у свою чергу виступив учителем і придворним філософом «єкуменічного» царя Олександра Македонського (роки життя: 356–323 рр. до н. е.). Таким чином, шляхом спадкової хронології, наставництва філософів царям і царів філософам можна було би довести логічний ланцюг *правонаступництва* аж до правління самого імператора Юстиніана Великого (527–565). Якщо Собор відмовився засудити Кирила Александрійського – логічний аналог Платона в теоретичній системі «Аполлінарій Лаодикійський – Євтихій Паннонський», то, відповідно, він мав би засудити теоретичну систему «Сократ – Аристотель», котра сукупно справила на розуми сучасників набагато більший вплив, аніж реципієнт Сократа Платон [26; 32, s. 11–33].

Така логічна непослідовність соборних суджень далі безліч разів витлумачувалась покровителями несторіанства (шахіншахами Ірану з династії Сасанідів) на користь Перського царства як «очевидне порушення здорового глузду» [22; 34].

Висновки та перспективи для подальших досліджень. П'ятий Константинопольський Вселенський Собор 553 р. слід вважати останнім загальновизнаним собором ортодоксального духовенства за доби античності. Наступні, аналогічні за статусом і значенням, збори кліру відбулися аж 127 років потому¹¹, в абсолютно нових і неприйнятних для епохи Юстиніана умовах [22, с. 116]. Втім, на той час уже пішов хронологічний відлік раннього середньовіччя (VII – XI ст.). Ініціатором та керівником цього Шостого Вселенського Собору став імператор Константин (668–685) з династії Іраклія Великого (610–641). Шостий Собор сприяв політиці Константина, що мала на меті примирення Константинопольського патріархату і Римського папства. Єресі знову піддавалися юридичному осуду, відносини з Римом поступово налагоджувалися, але на той час Візантія майже повністю втратила азійські й африканські провінції, перебуваючи під ударами новоявленого ворога – мусульман. Не буде великим перебільшенням стверджувати, що Константин у той момент намагався знайти в Папському Римі свою військово-політичну опору та місце для відступу в разі оволодіння мусульманами Босфором.

Так чи інакше, але історія Вселенських Церковних Соборів доводить: Східна Римська імперія, як і будь-яке полікультурне політичне об'єднання, була дуже строкатою в етнокультурному плані й може вважатися прикладом *«квітучого розмаїття»*, де інтелектуальне життя щодня продукувало нові естетичні смаки, етичні стандарти, філософські системи, логічні задачі, юридичні норми. До 600-го року ніде у світі не існувало настільки вируючого котла розумової та фізичної роботи, що поєднував би настільки різні народи і настільки суперечливі світоглядні підходи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пашков Д.В. Прот. Пентархия патриархатов при императоре Юстиниане I: предпосылки. *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия 2: История Русской Православной Церкви*. 2020. Вып. 97. С. 23–39.
2. Джероза Ліберо. Церковне право. Львів : Свічадо, 2001. 336 с.

¹⁰ Йдеться про неоплатонізм.

¹¹ Масмо на увазі Шостий Константинопольський Вселенський Собор 680–681 рр.

3. Ерте Петер. Церковне конституційне право. Львів : Свічадо, 1998. 156 с.
4. Курбатов Г.Л. Ранневизантийские портреты: К истории общественно-политической мысли. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1991. 272 с.
5. Грацианский М.В. Император Юстиниан Великий и наследие Халкидонского Собора. Москва : Издательство Московского университета, 2016. 392 с.
6. Акимов В.В. Вселенские соборы. Минск : Институт теологии имени святых Мефодия и Кирилла, 2010. 156 с.
7. Мельник В.М. Смена эпох: очерк формирования римско-византийской доктрины международного права (III–VI века). *Аннали юридичної історії*. 2018. Том 2. № 1–2. С. 63–108.
8. Заболотный Е.А. Церковь Востока и религиозная политика императора Юстиниана. *Византийский временник*. 2015. Т. 74. С. 47–60.
9. Menze V.-L. Justinian and the making of the Syrian Orthodox Church. Oxford : Oxford University Press, 2008. 316 p.
10. Болотов В.В. История Церкви в период Вселенских Соборов. Москва : Поколение, 2007. 720 с.
11. Карташев А.В. Вселенские соборы. Клин : Фонд «Христианская жизнь», 2004. 686 с.
12. Бахрушин С.В., Косминский Е.А. Варварские государства и Византия. *История дипломатии* / под редакцией В.П. Потемкина. Москва : ОГИЗ, 1941. Т. 1. С. 93–116.
13. Удальцова З.В. Византийская культура. Москва : Наука, 1988. 288 с.
14. Кулаковский Ю.А. История Византии. Санкт-Петербург : Алетей, 1996. Т. II: 518–602 гг. 400 с.
15. Зайцева Е.С. Борьба за *uirbs*: Юстиниан и сенаторская аристократия Рима. *Вестник Пермского университета. История*. 2020. № 2 (49). С. 5–16.
16. Удальцова З.В. Италия и Византия в VI веке. Москва : Издательство АН СССР, 1959. 548 с.
17. Сергеев В.С. Дипломатия Древнего Рима. История дипломатии / под редакцией В.П. Потемкина. Москва : ОГИЗ, 1941. Т. 1. С. 58–88.
18. Дворкин А.Л. Очерки по истории Вселенской Православной Церкви. Курс лекций. Нижний Новгород : Христианская библиотека, 2016. 1024 с.
19. Деяния Вселенских Соборовъ, изданныя въ русскомъ переводе при Императорской Казанской Духовной Академии. Томъ пятый. Казань : Центральная типография, 1913. 324 с.
20. Лебедев А.П. Собрание церковно-исторических сочинений профессора Алексея Лебедева. Москва : Печатня А. И.Снегиревой, 1897. Том IV: История Вселенских соборов. Часть II: Вселенские соборы VI и VII и VIII веков. 332 с.
21. Грацианский М.В. Св. император Юстиниан и спор о Трёх Главах (540–553). *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия I: Богословие. Философия*. 2007. № 1 (17). С. 7–26.
22. Мельник В.М. Церковно-политический сепаратизм в пределах юго-восточной Византии: публично-правовой контекст (553–564 годы). *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Випуск 87. С. 113–119.
23. Pavouris R. The condemnation of the Christology of the three chapters in its historical and doctrinal context: the assessment and judgement of Emperor Justinian and the Fifth Ecumenical Council (553). PhD thesis. University of Glasgow, 2001. 276 p.
24. Бирюков Д.С. Универсалии и индивидуация в раннехристианской и византийской мысли. *Логика и онтология в византийской догматической полемике: очерки*. Санкт-Петербург : «Центр содействия образованию», 2020. С. 15–98.
25. Бычков В.В. Образ как категория византийской эстетики. *Византийский временник*. 1973. Том 34. С. 151–168.
26. Лурье В.М. Трансформации аристотелевской «онтологии» в византийских богословских дискуссиях VI–VII веков : автореф. дисс. ... на соискание ученой степени доктора философских наук : 09.00.03 «История философии». Санкт-Петербург : СПбГУ, 2008. 38 с.
27. Сидоров А.И. Некоторые проблемы ранневизантийской философии. *Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования за 1985 г.* Москва : Наука, 1986. С. 206–219.
28. Зайцева И.В. Осуждение оригеновского учения о предсуществовании и переселении душ в IV–VI вв. *Via in tempore. История. Политология*. 2020. Т. 47. № 2. С. 259–268.
29. Ковыляев Т.Л. Осуждение Оригена на V Вселенском Соборе. *Пивоваровские чтения. Синтетическая парадигма: наука, философия, религиоведение (Екатеринбург, 01-03 ноября 2018 года)*. Екатеринбург : «Деловая книга», 2019. С. 224–225.
30. Стржалковская А.Д. Осуждение ереси Оригена на V Вселенском соборе. *Классическая и византийская традиция* : сб. материалов XI науч. конф. Белгород : НИУ БелГУ, 2017. С. 328–332.
31. Храпов А.В. Первый эдикт императора Юстиниана о «трех главах»: богословский и историографический аспекты. *Диалог культур и цивилизаций* : материалы Международной научно-практической конференции / под общ. ред. Ч.Б. Далецкого, А.Ю. Платко. Москва : Московский государственный лингвистический университет, 2019. С. 628–633.
32. Płużański Tadeusz. Filozoficzna myśl zachodniego oświecenia: od starożytności do okresu oświecenia. Warszawa : Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1989. 244 s.
33. Риер Я.Г. История средневековых цивилизаций в 5 частях. Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова,

2002. Часть 4: История средневековой культуры Западной, Центральной и Южной Европы. 240 с.

34. Мельник В.М. К вопросу о культурно-юридическом взаимодействии Сасанидского Ирана и Восточной Римской империи. *Этническая культура*. 2020. № 4 (5). С. 33–38.

REFERENCES:

1. Pashkov D. V., prot. Pentarhija patriarhatov pri imperatore Justiniane I: predposylki. Vestnik Pravoslavnogo Svjato-Tihonovskogo gumanitarnogo universiteta. Serija 2: Istorija. Istorija Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi. 2020. Vyp. 97. S. 23-39.
2. Dzherozza Libero. Tserkovne pravo. Lviv: Svichado, 2001. 336 s.
3. Erde Peter. Tserkovne konstytutsiine pravo. Lviv: Svichado, 1998. 156 s.
4. Kurbatov G. L. Rannevizantijskie portrety: K istorii obshhestvenno-politicheskoy mysli. L.: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta, 1991. 272 s.
5. Gracianskij M. V. Imperator Justinian Velikij i nasledie Halkidonskogo Sobora. M.: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 2016. 392 s.
6. Akimov V. V. Vselenskie sobory. Minsk: Institut teologii imeni svjatyh Mefodija i Kirilla, 2010. 156 s.
7. Melnyk V. M. Smena epoch: ocherk formirovanija rimsko-vizantijskoj doktriny mezhdunarodnogo prava (III–VI veka). The Annals of Legal History. Tom 2. № 1-2. 2018. S. 63-108.
8. Zabolotnyj E. A. Cerkov' Vostoka i religioznaja politika imperatora Justiniana. Vizantijskij vremennik. 2015. T. 74. S. 47-60.
9. Menze V.-L. Justinian and the making of the Syrian Orthodox Church. Oxford: Oxford University Press, 2008. 316 p.
10. Bolotov V. V. Istorija Cerkvi v period Vselenskih Soborov. M.: Pokolenie, 2007. 720 s.
11. Kartashjov A. V. Vselenskie sobory. Klin : Fond «Hristianskaja zhizn'», 2004. 686 s.
12. Bahrushin S. V., Kosminskij E. A. Varvarskie gosudarstva i Vizantija. Istorija diplomatii. Tom pervyj. Pod redakciej V. P. Potemkina. M.: OGIZ, 1941. S. 93-116.
13. Udalcova Z. V. Vizantijskaja kul'tura. M.: Nauka, 1988. 288 s.
14. Kulakovskij Ju. A. Istorija Vizantii. T. II. 518-602 gg. SPb.: Aletejja, 1996. 400 c.
15. Zajceva E. S. Bor'ba za urbs: Justinian i senatorskaja aristokratija Rima. Vestnik Permskogo universiteta. Istorija. 2020. № 2(49). S. 5-16.
16. Udalcova Z. V. Italija i Vizantija v VI veke. M.: Izdatel'stvo AN SSSR, 1959. 548 s.
17. Sergeev V. S. Diplomatiya Drevnego Rima. Istorija diplomatii. Tom pervyj. Pod redakciej V. P. Potemkina. M.: OGIZ, 1941. S. 58-88.
18. Dvorkin A. L. Oчерki po istorii Vselenskoj Pravoslavnoj Cerkvi. Kurs lekcij. Nizhnij Novgorod: Hristianskaja biblioteka, 2016. 1024 s.
19. Dejanija Vselenskih Soborov, izdannyja v russkom perevode pri Imperatorskoj Kazanskoj Duhovnoj Akademii. Tom pjatyj. Kazan': Central'naja tipografija, 1913. 324 s.
20. Lebedev A. P. Sobranie cerkovno-istoricheskij sochinenij professora Alekseja Lebedeva. Tom IV. Istorija Vselenskih soborov. Chast' II: Vselenskie sobory VI i VII i VIII vekov. M.: Pechatnja A. I. Snegirevoj, 1897. 332 s.
21. Gracianskij, M. V. Sv. imperator Justinian i spor o Trjoh Glavah (540-553). Vestnik Pravoslavnogo Svjato-Tihonovskogo gumanitarnogo universiteta. Serija 1: Bogoslovie. Filosofija. 2007. № 1(17). S. 7-26.
22. Melnyk V. M. Cerkovno-politicheskij separatizm v predelah jugo-vostochnoj Vizantii: publichno-pravovoj kontekst (553-564 gody). Aktual'ni problemy derzhavy i prava. 2020. Vypusk 87. S. 113-119.
23. Pavouris R. The condemnation of the Christology of the three chapters in its historical and doctrinal context: the assessment and judgement of Emperor Justinian and the Fifth Ecumenical Council (553). PhD thesis. University of Glasgow, 2001. 276 p.
24. Birjukov D. S. Universalii i individuacija v rannehristianskoj i vizantijskoj mysli. Logika i ontologija v vizantijskoj dogmatischej polemike: oчерki. SPb: «Centr sodejstvija obrazovaniju», 2020. S. 15-98.
25. Bychkov V. V. Obraz kak kategorija vizantijskoj jestetiki. Vizantijskij vremennik. 1973. Tom 34. S. 151-168.
26. Lur'e V. M. Transformacii aristotelevskoj «ontologii» v vizantijskih bogoslovskih diskussijah VI–VII vekov: special'nost' 09.00.03 «Istorija filosofii»: avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni doktora filosofskih nauk. SPb: SPbGU, 2008. 38 s.
27. Sidorov A. I. Nekotorye problemy rannevizantijskoj filosofii. Drevnejshie gosudarstva na territorii SSSR: Materialy i issledovanija za 1985 g. M.: Nauka, 1986. S. 206-219.
28. Zajceva I. V. Osuzhdenie origenovskogo uchenija o predsushhestvovanii i pereselenii dush v IV–VI vv. Via in tempore. Istorija. Politologija. 2020. T. 47. № 2. S. 259-268.
29. Kovyljaev T. L. Osuzhdenie Origena na V Vselenskom Sobore. Pivovarovskie chtenija. Sinteticheskaja paradigma: nauka, filosofija, religiovedenie (Ekaterinburg, 01-03 nojabrja 2018 goda). Ekaterinburg: «Delovaja kniga», 2019. S. 224-225.
30. Strzhalkovskaja A. D. Osuzhdenie eresi Origena na V Vselenskom sobore. Klassicheskaja i vizantijskaja tradicija. Sb. Materialov nauch. konf. Belgorod: NIU BelGU, 2017. S. 328-332.
31. Hrapov A. V. Pervyj jedikt imperatora Justiniana o «treh glavah»: bogoslovskij i istoriograficheskij aspekty. Dialog kul'tur i civilizacij: Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoi konferencii. Pod obshh. red. Ch. B. Daleckogo, A. Ju. Platko. M.:

Moskovskij gosudarstvennyj lingvisticheskij universitet, 2019. S. 628-633.

32. Płużański Tadeusz. Filozoficzna myśl zachodniego oświecenia: od starożytności do okresu oświecenia. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1989. 244 s.

33. Rier Ja. G. Istorija srednevekovyh civilizacij v 5 chastjah. Chast' chetvertaja. Istorija srednevek-

ovoj kul'tury Zapadnoj, Central'noj i Juzhnoj Evropy. Mogilev: MGU im. A. A. Kuleshova, 2002. 240 s.

34. Melnyk V. M. K voprosu o kul'turno-juridicheskom vzaimodejstvii Sasanidskogo Irana i Vostochnoj Rimskoj imperii. Etnicheskaja kul'tura. 2020. № 4 (5). S. 33-38.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2021